

УДК 821.16(092) — 94

Порядна людина (Спогади про Л. Г. Фрізмана)

Світлана Криворучко,
доктор філологічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

Наше знайомство із Леонідом Генріховичем відбулося на науковій конференції 1997 року «Другі читання молодих учених, присвячені пам'яті Л. Я. Лівшиця». Мене — аспірантку, яка тільки намагається робити «перші кроки» — здивував і вразив шарм цієї людини, що так контрастував із загальноприйнятими пострадянськими монументальними образами професорів, які позбавлені будь-яких сумнівів і абсолютно завжди впевнені у власній правоті, що тягне за собою безапеляційність.

Леонід Генріхович — витончений інтелектуал, аристократ духу, рафінований джентельмен — поводив себе вишукано просто й щиро, жодним жестом і поглядом не підкреслюючи власні академічні знання та вагомість своїх наукових здобутків. Навпаки, добре розуміючи психологію «...молодих учених...» та відчуваючи їхнє тремтіння і майже фі-

зичний страх перед доповіддю, Леонід Генріхович намагався доброзичливіми привітаннями розрядити напружену атмосферу. Леонід Генріхович навіть впровадив систему питань-записок: питання ставилося не відразу ж після доповіді «...молодого вченого...», а передавалося на папері, для того щоб аспірант не знепритомнів поруч із трибуною, а мав час для обдумування відповіді. Із часом, коли у науковому просторі нашої країни ця конференція стала культурною подією, де доброзичливість, толерантність і гостинність є «фірмовими фішками», потреба у записках-питаннях поступово зникла, на зміну якій прийшли жваві дискусії після доповіді, коли науковець може розкритися у процесі обговорення та інколи знайти для себе якийсь інший шлях або кут зору, завдяки доброзичливому ставленню і професійним порадам старших колег.

Мені дуже пощастило, оскільки наше спілкування з Леонідом Генріховичем вийшло за межі суто ділових стосунків. Окрім гострого розуму та інтуїтивного знання етикету, слід сказати про звичайну людську порядність Леоніда Генріховича — рису, яка найяскравіше виокремлює його із довілля. Він завжди має власний погляд на речі, обставини, інших людей, і при цьому не боїться його висловлювати. Коли зі мною сталося «професійне непорозуміння», яке на декілька років зіпсувало мені смак життя та сформувало філософське сприйняття будь-яких подій, Андрущенко Олена Анатоліївна (учениця Леоніда Генріховича) та Леонід Генріхович належали до крихітної гірстки людей, які не відвернулися від мене, а, навпаки, намагалися підтримати. Я дуже вдячна їм за це, про що завжди буду пам'ятати.

Дуже приваблювало у Леоніді Генріховичі вміння із великої кількості банальних штампів, що нав'язуються нескінченною безліччю текстів, до яких доводиться торкатися, філігранно влучно обирати саме ті слова, які утворюють музикальність. Шалений темп життя, на жаль, не завжди залишає можливість для особистісного спілкування, але завдяки скаженій швидкості подій теплота стосунків перейшла у телефонні розмови — незаплановані, де випадковість утворює чарівну непередаваність — яким Леонід Генріхович власною вишуканістю, галантністю та чуттєвою інтелектуальністю надавав мистецький присмак, що потім згадуєш із мрійливою посмішкою.

Інколи траплялися випадкові зустрічі в саду Т. Г. Шевченка, у квадраті між Пушкінською та Сумською — вулицями, де Леонід Генріхович робив промінад, здається, кожного дня. Своєю граціозною повільністю людини, яка насолоджується життям, він прикрашав Харків та начебто робив виклик перехожим, що поспішають, і майже ніколи не мають часу, щоб озирнутися на архітектурні пам'ятники навколо, захопитися ними та відчутти солідність миті.

Леонід Генріхович належав до тих обраних людей, для яких наука стала стилем, або образом життя. Він ніколи не зупинявся, намагаючись осмислити різноманітні явища літератури й історії, та знайти точки перетину в зовсім зовні несхожих, але внутрішньо спільних категоріях, завдяки чому писав кожного дня. У добу інтернету, всупереч розповсюдженій віртуальності, справжня, а не електронна, поштова скринька Леоніда Генріховича продовжувала своє існування. Вона стала своєрідною алегорією, невеличким, але вагомим островом, із якого здатність Леоніда Генріховича допомагати людям, наче місток, дозволяла перейти починаючому науковцю у світ великої науки.

«Я знаю, що ти зможеш мене зрозуміти так, як ніхто інший, тому що ти знайома з цими людьми, однак я знаю і те, що ти нікому про це не розповідатимеш...», — говорив Леонід Генріхович, уможовлюючись у крісло між шафою та столиком, на якому стояв міський телефон червоного кольору моделі 70-х рр. ХХ ст., у вітальні своєї квартири на вул. Пушкінська міста Харків. Леонід Генріхович не був моїм науковим керівником, не був моїм опонентом. Про дружбу він розмірковував так: «Друг, це не той, хто кожного вечора приходить до Вас пити чай, а той, до кого Ви можете звернутися у той час, коли Вам потрібна допомога, і він зробить все, на що здатен». Саме батюшка у церкві наставляє: «Якщо тебе про щось просять, зроби все, що можеш». Леонід Генріхович вважав себе атеїстом, однак по відношенню до тих, кого вважав друзями, чинив похристиянські, навіть, мабуть, не здогадуючись про це.

Леонід Генріхович був хорошою людиною. Є таке поняття, як порядність. Порядність властива обраним людям. Наявність певного фаху, належність до певного соціального прошарку, наукові здобутки, вчені ступені та звання жодною мірою не є гарантією порядності людини. Можна бути професором і, навіть, академіком, і при цьому — зовсім неординарною людиною. Наші університети переповнені не-

порядними людьми. Я вважаю, що Леонід Генрихович був порядною людиною. Для нього ця риса — порядність — була дуже важлива. І при спілкуванні вона була визначальною. Колись одна із докторес написала йому різкий лист, в якому була фраза: «Якщо Ви думали, що я мила людина, то Ви помилилися». Я можу щось переплутати, і замість слова «мила» там було написано «симпатична», або «хороша». Більше за все його вразили саме ці слова. Оскільки саме я рекомендувала йому це спілкування, ініціатором якого була якраз вона, Леонід Генрихович, звичайно, розповів мені про цей лист, та виокремив у ньому саме цю фразу, яку прокоментував: «Якби про мене хтось подумав, що я мила людина, що може бути краще, ніж це?! Дуже дивно... Светочка, я мушу тебе попередити, що по відношенню до тебе з її боку теж може таке трапитись, зовсім без будь-яких логічних підстав». Так з часом, мабуть, і відбулося вже зі мною.

Леонід Генрихович був талановитою обдарованою людиною, дуже дисциплінованим в організації власного творчого процесу. Він намагався писати кожного дня, для нього це дорівнювалося процесу дихання. Також дуже важливим для нього було плавання. Кожного дня, з ранку, він плавав у басейні на вул. Ключковській. У басейн він ходив пішки, з Пушкінської по Гаршина, крізь сад Т. Г. Шевченка, спускався живописними сходами Каскаду... Ми часто випадково зустрічалися в саду Т. Г. Шевченка — він повільно, зі смаком і насолодою, йшов красивими алеями, а я бігла або в університет В. Н. Каразіна, або з університету В. Н. Каразіна. Я, на жаль, замість того, щоб милуватися красивими алеями, найчастіше дивлюся вглиб себе. Випадкові зустрічі з Леонідом Генриховичем для мене були завжди «сонячними», не зважаючи на погоду, і приємними. Ми віталися, цілувалися у щічки, говорили одне одному щось приємне, і розходились. Це був якийсь енергетичний обмін. Поруч із нами дуже небагато людей, які щиро та

з добром нас сприймають. Я інтуїтивно відчувала, що Леонід Генрихович доброзичливо і приязно ставиться до мене.

Інтелектуальна вишуканість Леоніда Генриховича утворювала навколо нього атмосферу обраної, мудрої, міцної духом людини, яка бачить саму суть речей, те, що є аксіомою, однак для інших це залишається невідомим та незрозумілим. При цьому він ніколи не ставився зверхньо до оточуючих, на мою думку. Зі своїми аспірантами він вибудовував науково глибокі, однак теплі приятельські стосунки. Він якось розповідав мені: «... раніше я з аспірантами був на «ти», а потім, із змінами мого віку, вони чомусь соромились, та з часом зникли молоді люди, які говорили мені ти». Хоч я і не була аспіранткою Леоніда Генриховича, я теж отримала від нього пропозицію спілкування на «ти». Не зважаючи на те, що я молода, а старіти ніколи не збираюся, з легкістю погодилась. У колі рідних його звали Льюсик. Я його називала — Льюнечка, а він мене — Светочка. Я дуже добре розумію Льюнечку. Майже всі навколо звертаються до мене Світлана Костянтинівна. Навіть ті люди, з якими ми колись вчилися разом і були на «ти». Після певних моїх «кроків» вони починають «ви-кати»... І коли я питаю: «ми хіба не на „ти”»? — вони відповідають, що слід дотримуватись субординації. Виходить, що лаборантка і завідувачка не можуть бути на «ти»... Доктора наук «звинувачують», що він «діяв», а не байдики бив.

Леонід Генрихович дзвонив мені по домашньому (міському) телефону та залишав на автовідповідач послання: «Светочка, подзвони мені, коли тобі буде зручно, у мене є для тебе новини...». Це було тоді, коли на автовідповідачі повідомлення було записано моїм голосом. Потім ми його змінили на голос мого чоловіка. І останні роки три-чотири Льюнечка не лише залишав свій голос на моєму автовідповідачі, а й дублював свої повідомлення електронною поштою. Ми спілкувалися російською мовою: «1. 03. 2018. Светочка, если будет желание, можешь увидеть меня у себя дома <https://youtu.be/f0agCkoeonI>»;

«21. 4. 2018. Светочка, если ты в Харькове, позвони когда-нибудь. Целую. Леня»; «26. 5. 2018. Дорогая Светочка, хотел бы сказать тебе два слова. Л.Ф.»; «3. 06. 2018. Дорогая Светочка, если бы ты мне позвонила, я бы спросил... Твой Л.Ф.»; «15. 6. 2018. Позвони мне, пожалуйста». Я дзвонила... Ми розмовляли по телефону. Це траплялось близько дев'ятої вечора, менше ніж годину ми не говорили ніколи, іноді довше...

Я приходила до нього додому. Уперше я прийшла до нього у справі ще наприкінці 90-х рр. ХХ ст. (Страшно читати цей запис — наприкінці 90-х рр. ХХ ст. — по відношенню до себе). Він був засновником і головним редактором ВАК-івського журналу «Наукові записки». Я прийшла забрати номер журналу, де було надруковано мою статтю. Останні роки він не керував журналом, і я приходила просто так — поспілкуватись. Мама мене навчила, що з порожніми руками приходити до когось додому не ввічливо. Він любив каву і копчене м'ясо, тому я брала з собою каву або м'ясо, або і каву і м'ясо. Мій чоловік жартував: «Моя дружина йде до мужика і бере з собою м'ясо... І що вона там робить?...».

Дистанційно, через мене, мій чоловік і Леонід Генрихович були знайомі, передавали одне одному вітання. Мій чоловік навіть говорив, що колись потім, я буду згадувати про висловлювання Леоніда Генриховича і спілкування з ним та пишати, що в моєму житті була така вишукана людина.

Каву він варив у джезві. Іноді Леонід Генрихович звертався з питаннями: «Де можна купити мідну джезву?... певні жіночі парфуми (для першої дружини)?... мельхіорові ложечки». Я — гурман, чорна кава для мене — обов'язкова перлина мого життя, одна чашечка на день — необхідність для виживання, друга — зайвість для серцевого дискомфорту. Саме через моє шановливе ставлення до процесу кавоспоживання, вперше я понесла Леоніду Генриховичу каву в зернах, однак Льонечка прокоментував, що він — ледар,

і обрав би мелену каву, хоча, звичайно ж, цю змелить. Після цього я купувала для нього мелену каву.

Він розповідав про свої книжки, які писав у той час, іноді ставив специфічні питання щодо якогось слова, або висловлювання, або терміну. Наприклад, коли він писав про Коржавіна, його зацікавило слово «бомонд» у російському контексті: «2018-03-17 22:39 GMT+04:00 serka7 <serka7@ukr.net>: Дорогой Лёнечка, отправляю информацию по смысловым вариантам слова бомонд. С любовью Света. Le beau monde (від франц. Beau, belle — гарний, добрий, monde — світ, суспільство). 1. Люди відомі, життя яких проходить у всіх на виду, висока спільнота; 2. вишукана спільнота, творча еліта, законодавці моди, смаків...; 3. аристократія; 4. елегантна і ввічлива спільнота; 5. людина з цього середовища — це людина ввічлива, завжди елегантна, завжди в гарному настрої, цікавий співрозмовник, із оригінальними, витонченими але не завжди глибокими судженнями. Якщо це гравець — це людина, яка ніколи не гнівається, коли програє, жартує і продовжує грати, скільки б шансів в неї не було; 6. це фраза, що позначає високу спільноту. Цей прекрасний світ являє собою громадське коло, що відрізняється яскравовираженим смаком до розкішних, розважальних та соціальних вечорів; 7. це ввічливість, завжди доречна і, разом з тим, шляхетна, елегантність форм, вишуканість смаків, вишуканий такт, шарм манер та мова міста. Це вишукане, урбанізоване коло. Це приємна, але не завжди гарна компанія. Це середовище, що все вкладає в форму, а не в глибину. Якби воно діяло навпаки, тоді це була б вже гарна компанія».

«2018-03-17 23:49 GMT+04:00 leo fri <leofri200@gmail.com>: Спасибо, мое солнышко! Это намного больше, чем мне нужно, но я из этого выберу то, что мне наиболее подходит. Целую. Твой Л.Ф. 18. 3. 2018. Светочка, мой автор многократно пишет это слово латинскими буквами, но в ОДНО слово Если это ошибка, мне бы надо обратить на нее внимание?».

Ми говорили про його здоров'я, настрій, відчуття. Він якось поділився: «Ти знаєш, мені стільки років, що кожний день для мене — це вже диво і подарунок. Я дивлюсь на сонце і розумію, що завтра може цього не бути». Свої найулюбленіші власні афоризми він навіть надрукував у книзі «Наука і життя»: «Те, що мене не стосується, мене не цікавить; Головний рід військ — це розвідка; Із цією справою слід переспати; Життя — здійснення плану; Самі потрібні книги — довідники; Важливий не термін, а результат; Сама краща справа — це справа зроблена; Сім бід — один подарунок; Самотність — це свобода» [1, с. 90], «Дешевше заплатити».

У Леоніда Генриховича не було мобільного телефону. Він категорично відмовлявся його купувати. В останні роки майже всі відмовились від міських телефонів та перейшли на мобільний зв'язок. Це легко пояснюється економічними умовами. У мене залишився міський телефон, але це рідке виключення із загального правила. Сьогодні навіть не в усіх офіційних закладах є стаціонарні телефони. Інколи Леонід Генрихович дорікав, що колись близькі люди, для яких він дуже багато зробив, перестали дзвонити. Я намагалася пояснити йому, що це для них — дорого, і може йому було б правильно купити мобільний, тоді у них би було більше шансів на спілкування. Він говорив, що це не причина, що можна дзвонити з університету... Я мовчала... Хоча сьогодні мені відомо, що на кафедрах в педагогічному університеті телефонів більше немає.

Останній лист від Льонечки я отримала 26 червня: «26.6.2018. Светочка, пересылаю тебе копію Лилиного письма, на которое она получила отказ. Не подскажешь ли, кому можно переадресовать такую просьбу». Я передзвонила до нього (в університеті Каразіна телефони на кафедрі ще були) відразу ж, і ми обговорювали цю ситуацію. Наступного дня — 27 червня — мені подзвонила Ліля і повідомила, що Леонід Генрихович помер.

Для мене це було неочікувано. Я була не готова до цього. Я вскрикнула, емоційно... Своїм наляканим лаборанткам я пояснила, що помер мій друг... Мар'яша за своєю ініціативою купила цукерки і сік, і ми — я, Оля Васильєва і Мар'яша Мохамад — пом'янули Льонечку. Це був мій останній робочий день в університеті Каразіна, в якому я знаходилась з 1989 року. У цей день я зустрічалась із своїми дівчатами-аспірантками. Ми готувалися до захисту Маші Обихвіст. На зустрічі були вже кандидати Маша Белявська і Наташа Шапарєва.

Леонід Генрихович помер у басейні.

Він залишив близько 50 книг, близько 500 статей; підготував п'ять докторів наук — Чорний І. В., Андрущенко О. А., Лосієвський І. Я., Марченко Т. М., Комаров С. А. — та близько 50 кандидатів наук.

Офіційно Л. Г. Фрізман вийшов на пенсію 2013 р.: припинив читати лекції та спілкуватися зі студентами в аудиторіях. Однак у творчому сенсі після 2013 р. для нього був дуже плідний час. Він написав книги про художні образи та персоналії євреїв у літературному російському дискурсі — «Такая судьба: Еврейская тема в русской литературе» [2], осмислив процесуальність життєвого шляху літературознавців, з якими йому довелося спілкуватися — «В кругах литературоведов. Мемуарные очерки» [4], доторкнувся до відомих постатей української літератури І. Я. Франка [3] і Г. Квітки-Основ'яненка [6] — «Иван Франко: взгляд на литературу» [3], «Остроумный Основьяненко» [6], розпочав інтерпретацію поетичної спадщини Н. Коржавіна — «„Неоконченное значит недосказанное...“ Книга о Науме Коржавине» [5]. Парадоксальним виявляється те, що він помер, а книжки продовжують виходити після його смерті — про Н. Коржавіна 2018 р. та Г. Квітку-Основ'яненка 2019 р.

Він залишив після себе ауру посмішки, легкості, глибини, аристократизму духу.

Література

1. Фризман Л. Г. Наука и жизнь. Харьков, 2010. 127 с.
2. Фризман Л. Г. Такая судьба: Еврейская тема в русской литературе. Харьков : Фолио, 2015. 506 с.
3. Фризман Л. Г. Иван Франко: взгляд на литературу. Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2017. 608 с.
4. Фризман Л. Г. В кругах литературоведов. Мемуарные очерки. Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2017. 320 с.
5. Фризман Л. Г. «Неоконченное значит недосказанное...» Книга о Науме Коржавине. Киев : Издательский дом Дмитрия Бурого, 2018. 244 с.
6. Фризман Л. Г. Остроумный Основьяненко. Харьков : Фолио, 2019. 188 с.

29.10.2019

